GEZİ PARKI ÇIKMAZINDA DEMOKRASİ VE İNSAN HAKLARI

(DEMOCRACY AND HUMAN RIGHTS AT THE GEZI PARK IMPASSE)

Erkan Duymaz[*]

ÖZET

Taksim Gezi Parkı'ndaki ağaçların kesilmesine tepki olarak başlayan, siyasetçilerin ve yöneticilerin demeçleriyle ve güvenlik güçlerinin sert müdahalesiyle birlikte kısa sürede büyüyen protesto gösterileri Türkiye'nin son birkaç aylık gündeminin ilk sırasında yer almıştır. Eylemler süresince siyasi iktidarın genel tutumu ve polisin gösterileri bastırma biçimi Türkiye'deki demokrasi ve insan hakları anlayışına ilişkin önemli sorunları açığa çıkarmıştır. Bu çalışmanın konusu çoğulcu ve katılımcı demokrasi ve insan hakları hukuku penceresinden Gezi Parkı olayları üzerine bir değerlendirme yapmaktır. Bu amaçla, kamu makamlarının göz ardı ettikleri, eylemleri ve söylemleri ele alınarak Anayasa, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve demokratik toplum ölçütleri ışığında tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Çoğulculuk, Katılım, İnsan Hakları, İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi, Çevre Hakkı, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hakkı, Taksim Gezi Parkı.

ABSTRACT

The protests which started in response to the demolition of the Taksim Gezi Park and escalated in a short time in consequence of the statements of the politicians and the local authorities and the harsh intervention of the security forces have been top of the agenda of Turkey during last few months. The general attitude of those in political power to the movement and the manner in which the police have handled the demonstrations have revealed serious problems concerning the approach to democracy and human rights in Turkey. This study is an

[*] Dr., İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Hukuk Bilimleri Ana Bilim Dalı

evaluation of the Gezi Park events from the perspective of pluralist and participatory democracy and human rights law. To this end, omissions, acts and statements of the public authorities are discussed in the context of Turkey's Constitution, European Convention on Human Rights and the principles of democratic society.

Keywords: *Democracy, Pluralism, Participation, Human Rights, European Convention on Human Rights, Right to Environment, Right to Assembly and Demonstration, Taksim Gezi Park.*

***

GİRİŞ

"*Ortaya çıkışının (...) göreli yeniliğine karşın, devlet yönetimine katılma gereksinimi, günümüz dünyasını bir alev gibi sarmıştır. Bu da, elbette, bir rastlantı değildir. Katılmak gereksiniminin yakıcı hale gelmesinin temel nedeni, siyasal açıdan bakıldığında çağımızın en önemli olgusunun devletleşme olmasıdır. Gerçekten de, beş bin küsur yıllık geçmişi içinde devlet, hiçbir zaman, sayıca, kapsamca ve yetkece, böylesine dev boyutlara erişmiş değildi. Bugün artık, devletin erişemediği yeryüzü parçası, dokunamadığı insan, karışamadığı yaşam alanı kalmamıştır. Çağımızda devlet, insanlığın tartışmasız efendisi haline gelmiştir*".[1]

Eroğul'un, ilk kez 1983 yılında, devlet yönetimine katılım hakkı bağlamında ortaya koyduğu bu tespit otuz yıl sonra güncelliğinden hiçbir şey kaybetmemiş görünmektedir. Bir yandan, yalnızca siyasal ve toplumsal yaşamı değil, bireylerin özel yaşam sahalarını da kontrol altına alma kudretine sahip ve her geçen gün daha da güçlenen devlet aygıtı; öte yandan, daha fazla özgürlük ve yönetime katılma talepleriyle ortaya çıkan tepkili kitleler. Son on yıllık zaman dilimi bunu doğrulayan çok sayıda olaya sahne olmuştur: 2005 yılında Paris'in kenar mahallelerinde başlayan ve göçmenlere yönelik uygulamalara tepki olarak büyüyen gösteriler; yine Fransa'da 2006 yılında gençlerin istihdamına ilişkin bir yasanın kabul edilmesiyle ortaya çıkan, siyasi partilerin ve sendikaların desteklediği geniş çaplı öğrenci eylemleri; Yunanistan'daki ekonomik krizin ateşlediği ve 2010 yılından bu yana devam eden kitlesel eylemler; aynı yıl Almanya'nın Stuttgart kentinde yeni tren garı projesine karşı başlayan ve kısa sürede bir halk hareketine dönüşen muhalefet; 2011'de İspanya'da baş gösteren ve birçok ülkede yankı bulan, gençlerin "gerçek demokrasi, hemen şimdi" sloganıyla özdeşleşen "Öfkeliler (*Los Indignados*)" hareketi; yine 2011 yılında Londra'da göçmenlerin isyanı;

[1] Cem Eroğul, *Devlet Yönetimine Katılma Hakkı*, 2. Baskı, İmge, İstanbul, 1999, s. 10.

Eylül 2011'den itibaren Amerika Birleşik Devletleri'nden tüm dünyaya yayılan "Wall-Street'i işgal et" dalgası; parasız eğitim talebiyle başlayan ve son üç yıldır aralıklarla devam eden Şili'deki öğrenci protestoları; son olarak Brezilya'da toplu taşıma ücretlerine yapılan zamlara ve genel olarak iktidarın ekonomi politikalarına tepki olarak doğan sokak gösterileri. Nispeten demokratik rejimlere karşı şekillenen bu toplumsal muhalafet hareketlerine ek olarak, diktatörlükleri hedef alan, demokrasi ve özgürlük talepleriyle büyüyen ve genel bir kabulle "Arap Baharı" olarak isimlendirilen gösteriler ve ayaklanmalar bütünü de düşünüldüğünde, siyasi iktidarlara karşı duyulan öfkenin ve güvensizliğin dünyanın birçok yerinde ortak duygu haline geldiği gerçeği ortaya çıkmaktadır.

Hiç kuşku yok ki, zikredilen olayları, meydana geldikleri ülkenin tarihinden, siyasi ve sosyo-ekonomik yapısından ve güncel politikalarından kaynaklanan farklılıklar nedeniyle, aynı eksende yorumlamak mümkün değildir. Bununla birlikte, geniş çapta bir toplumsal muhalefete dönüşen bu hareketlerin ortak noktası olarak çıkarlarının korunmadığını, görüşlerinin ve taleplerinin dikkate alınmadığını, kendilerini ilgilendiren kararlara etki edemediklerini, devlet yönetiminde söz sahibi olamadıklarını, kısacası mevcut demokrasilerin işlevsiz olduğunu düşünen bir kitle tarafından şekillendirildiği gösterilebilir.[2] Bir nevi "demokrasi krizi" olarak adlandırılabilecek bu sürecin Türkiye'deki yansıması olarak bakılabilir mi Taksim Gezi Parkı eylemlerine?

Taksim Yayalaştırma Projesi kapsamında, Taksim Gezi Parkı'nın yıkılarak yerine 19. yüzyılın başında inşa edilen ve 1940 yılında yıkılan Topçu Kışlası'nın[3] yeniden inşası için gerçekleştirilen ağaç kesimlerini protesto amacıyla 27 Mayıs 2013 günü başlayan eylemlere güvenlik güçlerinin müdahale etmesiyle ortaya çıkan toplumsal muhalafet hareketinin merkezinde de, ilk tahlilde, kendilerini ilgilendiren kararlarda rol alamadıklarını düşünen bir kitlenin yer aldığı göz ardı edilemez.[4] Öte

[2] Bkz. Aykut Çelebi, "Doğrudan Demokrasi ya da Temsili Hükümet Modelinin Demokratikleştirilmesi Üzerine", *in* Ece Göztepe, Aykut Çelebi (ed.), *Demokratik Anayasa. Görüşler ve Öneriler*, Metis, İstanbul, 2012, s. 477 vd.

[3] Kısa bir tarihçe için bkz. Mehmet Ö. Alkan, "Osmanlı'nın, Cumhuriyet'in, İslamcıların, Kemalistlerin ve Sosyalistlerin Taksim'i: Taksim'in Siyasi Tarihine Mukaddime", *Birikim*, Temmuz-Ağustos 2013, 291-292, s. 146-152.

[4] İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı'nın yazılı ve görsel basında yer bulan 20 Haziran 2013 tarihli beyanı, Gezi Parkı eylemlerinin idare tarafından da bir "yönetime katılma meselesi" olarak algılandığını göstermektedir: "Bundan sonra bütün projeler halkla paylaşılacak, halka anlatılacak ve görüşleri alınacak. Bir otobüs durağının yeri bile değişse halka sorulacak". Gezi Parkı'nın akıbeti konusunda siyasi iktidar tarafından dile getirilen "plebisit" önerisi de aynı doğrultuda ele alınmalıdır.

yandan, katılımcı demokrasiyi gerçekleştirmeye elverişili mekanizmaların olmayışından kaynaklanan eylemler zincirinin bastırılması aşamasında siyasi iktidar tarafından başvurulan yöntemler ve kullanılan dil göz önüne alındığında, Gezi Parkı olaylarına, modern demokrasilerin küreselleşmenin etkisiyle bulaşıcı hale gelen yöneten ile yönetilenler arasındaki kopukluk, başka bir deyişle "temsil krizi", [5] sorununun güncel ve çarpıcı bir örneği olarak bakılabilir. Türkiye'deki katılımcı demokrasinin eksikleri konusunda önemli veriler sunmanın yanısıra, Gezi Parkı hadisesi insan hakları alanında da birçok ciddi sorunu açığa çıkarmıştır. Nitekim bu süreçte başta toplantı ve gösteri özgürlüğü olmak üzere birçok temel ve hak ve özgürlük Anayasa'da ve Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerde tanınan güvencelere aykırı bir şekilde müdahaleye uğramış, ihlal edilmiştir. İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi'nin (İHAM) bu alandaki zengin ve yerleşik içtihadı bu ön tespiti kolaylaştırmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, henüz sonuçları kesinleşmemiş ve farklı yönleriyle yargıya intikal etmiş bir olaylar silsilesi üzerine demokrasi ve insan hakları pencerisinden hukuki bir değerlendirme yapmaktan ibarettir. Bu amaçla ilk olarak, Gezi Parkı eylemlerinde dile getirilen taleplerin hukuki dayanaklarına değinilecek, çevre hakkı ve kentli hakları üzerinden halkın yönetime katılma meselesi irdelenecektir (**I**). İkinci olarak, kolluk güçlerinin eylemlere müdahale yöntemleri, kullanılan araçlar ve ortaya çıkan sonuçlar bakımından İHAM içtihadı ışığında tartışılacak ve muhtemel insan hakkı ihlalleri üzerinde durulacaktır (**II**). Değerlendirmenin eksik kalmaması için son olarak siyasi iktidarın söylemleri özgürlükler hukuku ve çoğulcu ve katılımcı demokrasi ilkeleri bağlamında ele alınacak, bu söylemlerin demokratik toplum idealiyle ne ölçüde bağdaştığı değerlendirilecektir (**III**).

I. Göz Ardı Edilenler: Çevre Hakkı, Kentli Hakları ve Yönetime Katılma

İnsan haklarının tarihsel gelişim zincirinin son halkasını oluşturan ve dayanışma hakları olarak da adlandırılan 3. kuşak insan haklarının ayırt edici özelliği bu hakların korunmasında ve gerçekleştirilmesinde bütün insanlığın ortak yararının bulunmasıdır.[6] Bu nedenle diğer haklardan farklı olarak, dayanışma hakları toplumun bütün aktörlerine ortak bir sorumluluk yüklemekte ve herkesi toplumsal ve siyasal yaşamda aktif bir rol üstlenmeye davet etmektedir.[7] Dayanışma haklarından biri olan

[5] Bkz. Aykut Çelebi, a.g.m. s. 468-470; Oktay Uygun, *Demokrasinin tarihsel, felsefi ve ahlaki boyutları*, İnkılap, İstanbul, 2003, s. 167 vd.

[6] Bkz. İbrahim Ö. Kaboğlu, *Özgürlükler Hukuku*, 6. Baskı, İmge, İstanbul, 2002, s. 529 vd.

[7] Bkz. Ruşen Keleş, Birol Ertan, *Çevre Hukukuna Giriş*, İmge, İstanbul, 2002, s. 74 vd.

çevre hakkının 1982 Anayasası'nda düzenleniş biçimi söz konusu hak-sorumluluk korelasyonunu açıkça ortaya koyar niteliktedir. Gerçekten de Anayasa'nın 56. maddesi bir yandan herkesin "sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına" sahip olduğunu söylemekte; öte yandan çevrenin geliştirilmesinin, çevre sağlığının korunmasının ve çevre kirlenmesinin önlenmesinin devletin ve vatandaşların ödevi olduğunu belirtmektedir. Bütün hak ve özgürlükler için olduğu gibi çevre hakkının gerçekleştirilmesinde de esas sorumlu devlettir. Devletin çevreye saygılı bir politika yürütmesi, çevreye zarar verecek eylemlerden kaçınması bu yükümlülüğün yalnızca bir yüzüdür. Devletin, buna ek olarak, çevre hakkının etkin bir biçimde kullanılabilmesi için gerekli koşulları sağlama, kamu kurumlarını bu doğrultuda örgütleme ve yönlendirme pozitif ödevleri vardır.[8] Nitekim Çevre Kanunu'nun 3/e maddesi "çevre politikalarının oluşmasında katılım esastır" ilkesini dile getirdikten sonra bu ilkenin hayata geçirilmesi için devletin yerine getirmesi gereken pozitif edime de açıklık getirmiştir: "Bakanlık ve yerel yönetimler; meslek odaları, birlikler, sivil toplum kuruluşları ve vatandaşların *çevre hakkını kullanacakları* katılım ortamını yaratmakla yükümlüdür".[9] Bireyler açısından ise sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı bu hakkın gerçekleşmesi için üstlenilen ödevle iç içe geçmiş durumdadır. Söz konusu ödev kişiyi pasif bir hak sahibi olmaktan çıkarıp aktif bir yurttaş konumuna getirecek niteliktedir; zira Anayasa çevrenin korunması ve kirlenmenin önlenmesi yanında bireylere doğrudan "çevrenin geliştirilmesi" ödevini yüklemektedir.

Bireyi bir hak öznesi olarak görmenin yanısıra ona birtakım sorumluluklar yükleyerek toplumsal ve siyasal yaşama aktif katılımın önünü açan bir başka hak çevre hakkının gelişimiyle paralellik gösteren kentli olma hakkı veya kent hakkı/haklarıdır. Birçok unsurun yanısıra, bireyin içerisinde yaşadığı ve bir parçası oluğu kentin biçimlenmesinde ve mekânsal organizasyonunda söz sahibi olabilmesini ifade eden kent hakkı, daha küçük bir ölçekte olsa da, çevre hakkı gibi bireysel çıkardan ziyade kolektif çıkarı korumayı amaçlamaktadır.[10] Ortaya çıkışının üzerinden çok zaman geçmemesine rağmen, kent hakkı ulusal-üstü düz-

[8] İbrahim Ö. Kaboğlu, *Çevre Hakkı*, İletişim Yayınları (Yeni Yüzyıl Kitaplığı - Cep Üniversitesi), 1992, s. 48.

[9] Vurgu tarafımızca yapılmıştır.

[10] Bkz. Ruşen Keleş, " Kent ve Çevre Haklarının Korunması Üzerine Gözlemler", AÜSBF Dergisi, Cilt 49, Sayı 3, 1994, s. 275-281; Mahmut Güler, " Kentsel Haklar ve Kente Karşı Suç: Haklar ve Yükümlülükler", *in* Selda Çağlar (ed.), *Disiplinlerarası Yaklaşımla İnsan Hakları*, Beta, İstanbul, 2010, s. 385 vd.

lemde birçok düzenlemeye konu olmuş, dünyanın farklı yerlerinde hayata geçirilmeye başlanmıştır.[11]

Gezi Parkı eylemlerine bu açıklamalar ışığında bakıldığında, ilk etapta öne sürülen taleplerin – Gezi Parkı'nın muhafaza edilmesi, ağaçların kesilmemesi, Taksim Meydanı'nın toplantı ve gösteri yürüyüşlerine kapatılmaması, kente ilişkin kararlar alınırken meslek odalarının ve sivil toplum örgütlerinin görüşünün alınması vs. – doğrudan çevre ve kent haklarıyla bağlantılı olduğu açıktır. Demokratik bir toplum olmanın gerekleriyle hiçbir surette çelişmeyen bu taleplere normatif bir dayanak göstermek gerekirse, Anayasa'da tanınan çevre hakkı ve ödevi ile Çevre Kanunu'nda yer alan katılım ilkesi sağlam bir hukuki zemin oluşturmaya yeterli olacaktır.[12]

Gerek çevre hakkının gerekse kentli haklarının somut bir şekilde kullanılması için en etkili araç şüphesiz yurttaşların karar alma ve alınan kararların uygulanması süreçlerine katılımıdır.[13] Öyle ki, yeterli katılım mekanizmalarının oluşturulmadığı bir sitemde bu hakların varlık nedenlerini yitireceği söylenebilir. Katılım, alınan kararların kalitesini ve meşruluğunu artırmanın yanında idarenin işlem ve eylemlerinin denetimini kolaylaştıran, yönetimde şeffaflığı artıran ve idari kararlar alınırken yerel koşulların göz önünde bulundurulmasına imkân veren bir hak/araçtır. Bütün bu yönleriyle katılım çevre ve demokrasi bilincinin gelişmesine katkı sağlayan bir araç olarak evrensel ölçekte kabul görmüş durumdadır.[14] Katılım hakkının sahip olduğu bu hayati önem İHAM kararlarında da karşılık bulmuş, çevresel konularda karar alma mekanizmasına katılım çevre hakkının kullanılmasında usule ilişkin güvencelerden biri olarak ele alınmıştır.[15] Mahkeme, *Hatton ve diğerleri* ile *Taşkın ve diğerleri* vakalarında, İHAS md. 8 (özel yaşamın ve aile yaşamının korunması) kapsamına girecek derecede insan yaşamına etki eden bir çevresel karar/eylem söz konusu olduğunda öze ve usule ilişkin olmak üzere iki ayrı denetim yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Usule ilişkin denetim yapılırken, karar alma sürecinin nasıl işlediği, hakları etkilenen kişilerin görüşlerinin bu süreçte dikkate alınıp alınmadığı İHAM tarafından incele-

[11] Bkz. Mahmut Güler, a.g.m., s. 406 vd.

[12] Nükhet Turgut, ""Gezi Parkı" Muhalefeti ve Çevreci Demokrasi", http://acikarsiv.atilim.edu.tr/browse/731/Gezi%20Parki_05.07.2013.pdf (05.09.2013).

[13] Bkz. Ethem Kadri Pektaş, Fehmi Akın, "Avrupa Kentsel Şartları Perspektifinde Bir Kentli Hakkı Olarak 'Katılım Hakkı' ve Türkiye", Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, C. XII, S. II, 2010, s. 23-49.

[14] Bkz. Nükhet Turgut, *Çevre ve Yurttaşlar (Yurttaşların Çevrenin Korunmasındaki Rolü)*, Savaş yayınları, Ankara, 1993, s. 7-17.

[15] Erkan Duymaz, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Çevrenin Korunmasına Katkısı", İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No: 47, Ekim 2012, s. 155.

nen hususlardandır.[16] Böylece çevresel konularda ilgili kişilerin katılımı olmaksızın alınan kararlar İHAS md. 8'e aykırılık teşkil edebilecek ve devletin sorumluluğunu doğurabilecektir. Buna ek olarak katılım hakkının/ilkesinin ulusal-üstü düzeyde önemli bir gelişim çizgisi yakaladığı söylenmelidir. Bu konuda zikredilmesi gereken en önemli belgeler 1992 Avrupa Kentsel Şartı I ve 2008 Avrupa Kentsel Şartı II[17] ile 2001 yılında yürürlüğe giren ve Aarhus Sözleşmesi olarak bilinen Çevresel Konularda Bilgiye Erişim, Çevresel Karar Verme Sürecine Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesi'dir.[18]

Gezi Parkı olaylarına dönülecek olursa, Park'ın yıkımına karşı çıkmak için yapılan gösteriler bütünü iki şekilde katılım hakkıyla ilişkilendirilebilir: İlk olarak, yukarıda örneklendirilen taleplerden yola çıkarak eylemcilerin kendilerini ilgilendiren kararlarda söz sahibi olma isteklerini, başka bir deyişle çevresel ve kentsel karar alım sürecine katılım isteklerini, dile getirdikleri söylenebilir; ikinci olarak ise toplantılar, basın açıklamaları, gösteri yürüyüşleri ve türlü etkinlikler vasıtasıyla eylemcilerin doğrudan ve fiilen katılım haklarını kullandıkları savunulabilir. İkinci durumda Gezi Parkı merkezli eylemler silsilesi başlı başına bir katılım şekli olarak karşımıza çıkmaktadır. Kaboğlu'na göre katılım ilkesinin hayata geçirilmesinde artan yoğunlukta beş yöntemden söz edilebilir: Tepki gösterme, birlikte hazırlık çalışması, danışma, kararlara katılma ve çevrenin yönetimine katılma.[19] Gösteri, yürüyüş ve toplantı ise en düşük yoğunluklu katılma yöntemi olan tepki göstermenin başlıca araçları arasında yer almaktadır.[20] Bu bağlamda ele alındığında Gezi Parkı protestolarının her yönüyle demokratik toplumlarda sıkça görülen olağan bir tepki gösterme ve bu sayede yönetime katılma çabasından ibaret olduğu ortadadır. Ancak tepkilerin kolluk kuvveti marifetiyle güç kullanılarak bastırılması bir yandan katılımcı demokrasiden ne kadar uzak bir noktada olunduğunu göstermiş, öte yandan ciddi insan hakları ihlallerine zemin hazırlamıştır.

---

[16] *Hatton ve diğerleri/Birleşik Krallık*, Büyük Daire, no: 36022/97, 08.07.2003, par. 99 ve 104; *Taşkın ve diğerleri/Türkiye*, no: 46117/99, 10.11.2004, par. 118.

[17] Ethem Kadri Pektaş, Fehmi Akın, a.g.m.

[18] Ağustos 2013 itibarıyla, Avrupa Birliği dâhil 46 tarafı olan Sözleşme Türkiye tarafından imzalanmamıştır. Kapsamlı bir çalışma için bkz. Ahmet Güneş, "Aarhus Sözleşmesi Üzerine Bir İnceleme", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. XIV, 2010, S.1, s. 299-333. Ayrıca bkz. Seda Yurtcanlı Duymaz, "Çevre Örgütlerinin Çevresel Yönetime Katılma Sürecinde Dayandığı Haklar", Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Temmuz-Ağustos 2013, Sayı: 107, s. 189 vd.

[19] İbrahim Ö. Kaboğlu, *Çevre Hakkı*, s. 70.

[20] *Ibid*.; Ayrıca bkz. Bülent Yavuz, "Çoğulcu Demokrasi Anlayışı ve İnsan Hakları", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. XIII, 2009, S.1-2, s. 296-297.

II. Eylemler: Barışçıl Gösterilerin Zor Kullanılarak Bastırılması

Gezi Parkı gösterilerinin bastırılmasında güvenlik güçlerince kullanılan yöntem ve araçlar ve genel olarak siyasi iktidarın tutumu, Türkiye'deki insan hakları anlayışının uluslararası insan hakları hukukunda yaşanan gelişmelere birçok açıdan yabancı kaldığını bir kez daha göstermiştir. Anayasa md. 34'te "Herkes önceden izin almadan, silahsız ve saldırısız toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkına sahiptir" şeklinde ifade edilen ve başta İHAS md. 11 olmak üzere genel nitelikteki bütün ulusal-üstü insan hakları belgelerinde yer alan gösteri hakkı Gezi Parkı eylemlerinde en çok kullanılan ve en çok ihlal edilen insan hakkı olarak karşımıza çıkmaktadır.[21] İHAM, toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkını ifade özgürlüğü ile birlikte demokratik toplumların köşe taşı ve çoğulcu demokrasilerin olmazsa olmaz unsuru olarak kabul etmektedir.[22] Bunun bir sonucu olarak söz konusu hakkın sınırlamasında kamu makamlarına dar bir takdir payı bırakmakta, bu hakkın kullanımına getirilen sınırlamalar üzerinde sıkı bir denetim uygulamaktadır. Mahkeme içtihadında öne çıkan bir başka husus ise toplantı ve gösteri hakkının zaman içerisinde giderek daha güçlü bir korumadan yararlanması, hakkın kullanılış biçimi bakımından daha özgürlükçü bir yaklaşım sergilenmesidir.[23] Toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkına saygı konusunda Türkiye'nin İHAM karnesinin çok iyi olduğunu söylemek oldukça güçtür.[24] Son bir yıllık zaman dilimi içerisinde Türkiye aleyhine verilen ihlal kararları bu tespiti güçlendirmiş, Gezi Parkı olayları süresince meydana gelen hak ihlallerinin ortaya konmasını ise kolaylaştırmıştır. Kamu otoritelerinin bu süreçte gösteri hakkının kullanılmasına ilişkin tutumları üç aşamalı bir ihlaller zincirinin ortaya çıkmasına neden olmuştur: Gösteri yapılmasına sistematik bir şekilde "izin" vermeme, salt yasalara aykırı olduğu gerekçesiyle gösterilere müdahale etme, müdahale esnasında gereksiz ve/veya ölçüsüz güç kullanma.

---

[21] Gezi Parkı olaylarında yaşanan toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı ihlallerinden ilham alınarak hazırlanmış güncel bir çalışma için bkz. Tolga Şirin, *30 Soruda Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hakkı*, On İki Levha yayınları, İstanbul, 2013.

[22] Bkz. Frédéric Sudre, *Droit européen et international des droits de l'homme*, 9e éd., PUF, Paris, 2008, s. 548.

[23] Olgun Akbulut, "Toplantı ve Örgütlenme Özgürlükleri", *in* Sibel İnceoğlu (ed.), *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa. Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Kapsamında Bir İnceleme*, Beta, İstanbul, 2013, s. 395; Ziya Çağa Tanyar, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hakkı", AÜHFD, 60 (3), 2011, s. 597.

[24] Bkz. Ziya Çağa Tanyar, a.g.m., s. 595.

A) Gösterilerin Yasaklanması

Bilindiği gibi 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu düzenlemeye konu olan hakkın kullanılmasında bildirim usulünü benimsemiştir (md. 10). İzin sisteminden farklı olarak bildirim sisteminin amacı bir hakkın kullanılmasından önce kamu otoritelerinin onayını almak değil, söz konusu hakkın etkili bir şekilde kullanılabilmesi, üçüncü kişilerin haklarına zarar verilmemesi ve kamu düzeninin ve güvenliğinin sağlanması için gerekli tedbirlerin alınması konularında ilgili makamları harekete geçirmektir. Bu nedenle kamu otoritelerinin bir toplantının veya gösterinin düzenlenmesini yasaklamaları istisnai bir durum olarak kabul edilmeli, ancak ve ancak yukarıda bahsi geçen tedbirlerin alınmasının imkânsız olduğu hallerde söz konusu olmalıdır. Aksi takdirde AY md. 34'te yer alan "önceden izin almama" güvencesinin uygulamada bir anlamı kalmayacağı açıktır.

İHAM içtihadında toplantı ve gösteri hakkının bildirimde bulunma veya izin alma koşuluna bağlanmış olması başlı başına bir hak ihlali olarak görülmemektedir.[25] Bununla birlikte bu sistemlerin kamu makamlarınca amacı dışında kullanılarak toplantı ve yürüyüş hakkını ortadan kaldırmaya yönelik gizli bir silah olarak algılanması İHAS'a aykırılık oluşturacaktır.[26] Nitekim İHAS md. 11/2 uyarınca toplantı hakkına getirilecek her türlü sınırlama demokratik bir toplumda zorunlu olması veya Mahkeme içtihadında ifade edildiği şekliyle zorlayıcı bir sosyal ihtiyaçtan kaynaklanması şartıyla haklı bir müdahale olarak değerlendirilecektir.

Gezi Parkı olayları bütününde toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkına getirilen ilk ciddi kısıtlama bu hakkın belirli mekânlarda kullanılmasının sistematik bir şekilde ve yaygın bir uygulamayla yasaklanmasıdır. Bu yasağın arkasında yer alan hukuki gerekçeler ise genellikle güvenliğin sağlanamayacağı, kamu düzeninin bozulacağı, suç işleneceği endişeleri ve bazı meydanların gösterilere tamamen kapatılmış olmasıdır. AY md. 34/2 ve İHAS md. 11/2 güvenliğin ve düzenin muhafazası için kamu otoritelerine toplantı ve gösterileri yasaklama yetkisi tanımaktadır. Ne var ki, yasaklama bir hakka getirilebilecek en ağır kısıtlama olduğu için son çare olarak kullanılmalı, genel, soyut ve kalıplaşmış gerekçelere değil somut ve ciddi verilere dayandırılmalıdır. Kamusal alanda yapılan her gösterinin doğası gereği gündelik hayatın işleyişini belirli bir ölçüde sekteye uğratabileceği ve tepkiyle karşılaşabileceği, [27] devletin

[25] *Sergey Kuznetsov/Rusya*, no: 10877/04, 23.10.2008, par. 42.

[26] *Balçık ve diğerleri/Türkiye*, no: 25/02, 29.11.2007, par. 49.

[27] *Balçık ve diğerleri/Türkiye*, par. 49; *Oya Ataman/Türkiye*, no: 74552/01, 05.12.2006, par. 38; *Disk ve Kesk/Türkiye*, no: 38676/08, 27.11.2012, par. 29.

provokasyon veya karşıt grupların saldırısı olasılığını göz önüne alarak gerekli güvenlik önlemlerinin alınması yönünde pozitif yükümlülüğü olduğu, [28] birden fazla kişi veya grup söz konusu olduğunda yarışan veya çatışan haklar arasında adil bir dengenin kurulması gerektiği[29] kamu otoritelerinin yasaklama yoluna başvururken gözetmesi gereken ilkelerin başlıcalarıdır.

Gezi Parkı protestoları süresince en sık rastlanan yasaklama biçimi ise belirli bir mekânın, örneğin İstanbul'da Taksim Meydanı ve Ankara'da Kızılay Meydanı, toplantı ve gösteri yürüyüşlerine tamamen kapatılması yöntemidir. 2911 sayılı Kanun gösteri yürüyüşü düzenlenmesi yasak olan mekânları sıralayarak (md. 22) ve toplantı ve yürüyüş yapılabilecek meydan, açık yer ve yolların hatta yürüyüşte izlenecek yolların ve toplanma ve dağılma yerlerinin vali ve kaymakamlarca kararlaştırılacağını belirterek (md. 6) meydanların gösterilere tamamen kapalı olmasına yasal dayanak oluşturmaktadır. Gösteri hakkının önemli unsurlarından biri olan mekân seçiminin göstericilerin değil de kamu görevlilerinin inisiyatifinde olmasının, demokratik bir toplumun köşe taşı olarak nitelendirilen bir hakkın özüne aykırı olduğunu savunmak zor değildir. Nitekim İHAM kararlarında da kategorik mekân yasaklamaları kabul görmemekte, somut olayın koşullarına göre parkların, meydanların, caddelerin, kiliselerin, mahkeme binalarının, mezarlıkların (...) toplantı ve gösteri yeri olarak kullanılabileceği ifade edilmektedir.[30] Örneğin, bir mezarlıkta gerçekleştirilen anma toplantısını protesto etmek amacıyla düzenlenen karşı gösterinin yasaklanmasını konu alan *Öllinger* vakasında, İHAM, mekân ve zaman seçiminin topluma verilmek istenen mesaj açısından hayati önemde olduğunu belirtmiş, iki grup arasında arbede çıkma riskine, bu riskin önceki yıllarda gerçekleşmiş olmasına, gösterinin yapılacağı günün Katolikler için kutsal bir gün olmasına ve bu nedenle mezarlıkta çok sayıda ziyaretçi olmasına rağmen gösterinin yasaklanmasını ölçüsüz bir sınırlama olarak değerlendirmiştir.[31] 27 Kasım 2012 tarihli *Disk ve Kesk* kararında ise Mahkeme Taksim Meydanı'nın 1 Mayıs kutlamaları açısından taşıdığı sembolik ve tarihsel önemi hatırlatmış, göstericilerin yer konusundaki ısrarının anlaşılır olduğunu ve bu seçimin kullanılan hakkın bir parçası olarak ele alınması gerektiğini vurgulamıştır.[32] Bu da gösteriyor ki, kamu makamlarının bazı mekânları

[28] *Plattform "Ärzte für das Leben"/Avusturya*, no: 10126/82, 21.06.1988, par. 32

[29] *Öllinger/Avusturya*, no: 76900/01, 29.06.2006, par. 34.

[30] Olgun Akbulut, a.g.m., s. 388.

[31] *Öllinger/Avusturya*, par. 32-51.

[32] *Disk ve Kesk/Türkiye*, par. 31. Bkz. Arzu Sun Becerik, "İHAM, DİSK/KESK C. Türkiye: 1 Mayıs Kararı. İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Emsal Bir Kararla Tak-

gösterilere tamamen yasaklaması yasal dayanağı olsa dahi İHAM içtihadıyla açıkça çelişmektedir. Devlet, uyguladığı yasağı her somut olayda kabul edilir bir şekilde gerekçelendirmeli, bu yasağın demokratik bir toplumda zorunlu bir tedbir olduğu konusunda yeterli delilleri sunmalıdır.[33]

Taksim Gezi Parkı'nın yıkılması kararını protesto etmek amacıyla Gezi Parkı'nda ve çevresinde toplanılması, gösteri ve yürüyüşler için mekân olarak Taksim'in seçilmesi verilmek istenen mesajın içeriğiyle her yönden örtüşmektedir. 1 Mayıs kutlamalarında da olduğu gibi devletin bu alanın kullanılmasını yasaklaması ve gösteriler için başka mekânlar önermesi gösteri hakkının özüne müdahale teşkil edecektir. Bu yasaklamalara rağmen düzenlenen toplantı ve yürüyüşlerin yasa dışı ilan edilip kolluk güçlerince dağıtılması ise başka hak ihlallerine yol açacaktır.

B) Kanuna Aykırı Gösterilerin Dağıtılması

Gezi Parkı olayları çerçevesinde toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkının sistematik bir şekilde ihlaline neden olan ikinci tutum güvenlik güçlerinin salt yasaya aykırı olduğu veya şiddet içerdiği gerekçeleriyle gösterileri zor kullanarak dağıtmasıdır. 2911 sayılı kanundan ve 2559 sayılı Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu'ndan (PVSK) kaynaklanan bu yetkinin kullanılmasının ne zaman haklı ve meşru sayılacağı İHAM kararlarıyla netlik kazanmıştır.

Bu konuda üzerinde yanıtlanması gereken ilk soru hazırlık ve organizasyon safhası olmadan, spontane bir şekilde gelişen gösterilere sadece bildirim koşulu yerine getirilmediği için müdahale edilip edilemeyeceğidir. Bu tür bir gösteriyi konu alan *Bukta ve diğerleri* başvurusunda İHAM, tereddüte yer vermeyecek şekilde, "derhal tepki vermenin haklı olduğu" ve "barışçıl eylemler" yoluyla gerçekleşen gösterilerin yalnızca bildirim yapılmamış olması gerekçesiyle dağıtılmasını ölçüsüz bir müdahale olarak değerlendirmiştir.[34] Mahkeme böylece, zaman unsurunun gösterinin amacı ve anlamı açısından önem arz ettiği durumlarda bildirim yükümlülüğünün gösteri hakkının etkililiğini ortadan kaldıran bir engele dönüşmesine izin vermemiştir.

Spontane bir şekilde gelişmemekle birlikte bildirim yapılmadan düzenlenen veya bildirim yapılmasına rağmen yasaklanan barışçıl eylemler konusunda da Avrupa Mahkemesi'nin tutumu aynı yöndedir. Kamu makamları, şiddet içermeyen yasa dışı gösterilere bir miktar hoş-

---

sim Meydanı'nın 1 Mayıs Alanı Olduğuna Hükmetti", AYHD, Cilt: 2, Sayı: 3, Yıl: 2013, s. 168-169.

[33] Bu konuda bkz. *Samüt Karabulut/Türkiye*, no: 16999/04, 27.01.2009, par. 36; *Bukta ve diğerleri/Macaristan*, no: 25691/04, 17.07.2007, par. 37.

[34] *Bukta ve diğerleri/Macaristan*, par. 36.

görüyle yaklaşmalı, kamu düzeni açısından açık ve yakın bir tehlike oluşmadıkça müdahalelerden kaçınmalıdır.[35] Nitekim *Disk ve Kesk* kararında da İHAM'ın incelemesi bu nokta üzerinde yoğunlaşmış, göstericilerin şiddete başvurmamasına rağmen sabahın erken saatlerinden itibaren sert müdahalelere maruz kalmalarını toplantı ve gösteri hakkına getirilen gereksiz ve ölçüsüz bir sınırlama olarak değerlendirmiştir.[36]

Toplantı ve gösterilerin dağıtılmasına ilişkin incelemelerinde İHAM tarafından dikkate alınan en önemli husus şiddet unsurudur. AY md. 34 ve İHAS md. 11 ile tanınan güvence sadece barışçıl gösterileri kapsadığından kamu otoritelerinin şiddete dayalı gösterileri zor kullanarak bastırma yetkisi mevcuttur. Bir gösterinin şiddete dayalı olup olmadığı ise gösterinin genel seyri, göstericilerin talep ve niyetleri, gösteriyi düzenleyenlerin çağrı ve açıklamaları ile göstericilerin kullandıkları araçlar göz önüne alınarak karara bağlanmalıdır. Barışçıl mesajların verildiği ve şiddetin bir yöntem olarak benimsenmediği gösterilerde eylemcilerin bir kısmının şiddete başvurmuş olması gösterinin barışçıl niteliğini değiştirmemektedir.[37] Şiddetin gösterinin geneline hâkim olmadığı ve göstericilerin geneli tarafından benimsenmediği durumlarda, idari makamların şiddeti gerekçe göstererek toplantı ve gösterileri tamamen yasaklaması ve kolluk güçlerinin gösterinin tamamını dağıtması barışçıl gösteri hakkına ölçüsüz bir müdahale olarak değerlendirilmelidir.[38] Aksi takdirde şiddet kullanan-kullanmayan ayrımı önemini yitirecek, en küçük bir şiddet gösterisi dahi kolluğun müdahalesine zemin hazırlayacaktır.

Kamu makamlarının Gezi Parkı eylemlerine karşı tutumu yukarıda ana hatlarıyla çizilen İHAM içtihadına birçok açıdan tezat oluşturmuştur. Kendiliğinden gelişen çok sayıda gösteri şiddet içermemesine rağmen, "izinsiz" olduğu gerekçesiyle zor kullanılarak dağıtılmıştır. Yer yer ve zaman zaman ortaya çıkan şiddet olaylarına dayanılarak gösterilerin bütününe müdahale edilmiş, barışçıl amaçlarla toplanan kimselerin gösteri hakkı engellenmiştir. Buna karşın, Başbakan'ın yurda dönüşü vesilesiyle gece yarısından sonra gerçekleşen ve spontane bir şekilde meydana geldiği ifade edilen barışçıl karşılama gösterileri 2911 sayılı Kanuna aykırı olmasına rağmen herhangi bir müdahaleyle karşılaşmamıştır.[39] İHAM

[35] *Oya Ataman/Türkiye*, par. 41; Disk ve Kesk/Türkiye, par. 36.

[36] *Disk ve Kesk/Türkiye*, par. 31-38.

[37] *Gün ve diğerleri/Türkiye*, no: 8029/07, 18.06.2013, par. 50.

[38] Ayrıca bkz. Ziya Çağa Tanyar, a.g.m., s. 609; Nilgün Kurtoğlu, "Gezi ve Demokratik Hesap Verebilirlik", Güncel Hukuk, Temmuz 2013/7 – 115, s. 16-17.

[39] 2911 sayılı kanunun 7. maddesi uyarınca: "Toplantı ve yürüyüşlere ve bu amaçla toplanmalara güneş doğmadan başlanamaz. Açık yerlerdeki toplantılar ile yürüyüşler

içtihadıyla ve demokrasinin gerekleriyle tamamen uyuşan bu hoşgörülü yaklaşımın Gezi Parkı eylemlerinde sergilenmemiş olması eşitlik ilkesiyle (AY md. 10 ve İHAS md. 14) bağdaşmadığı gibi çifte standartlı bir demokrasi algısı yaratmıştır.

C) Müdahaleler Sırasında Gereksiz ve Ölçüsüz Güç Kullanılması

Gezi Parkı eylemlerinin bastırılmasında meydana gelen hak ihlallerinin bir diğer kaynağı kolluğun göstericilere karşı gereksiz ve ölçüsüz ve bazen de yasalara aykırı güç kullanmasıdır. PVSK'ya göre, dağılma ihtarına uymayan kalabalığa karşı zor kullanma yetkisine sahip olan polis, direnen kişilere "direnişi kırmak amacıyla ve kıracak ölçüde" kuvvet uygulayabilir (md. 16 ve md. 24). Öte yandan, kullanılacak güç "direnmenin mahiyetine ve derecesine" göre belirlenmeli ve "kademeli olarak artan nispette" olmalıdır (md. 16). Gösterilere müdahalede ölçülülük ilkesine riayet edilmesi gerektiği İHAM kararlarının üzerinde en dikkatle durduğu hususlardan biridir. Örneğin, polis müdahalesiyle son bulmuş bir protesto gösterisi sonrası göstericilerin başka bir yerde darp edilerek gözaltına alınması;[40] polisle çatışmaya girmeyen eylemcilerin cop ve kaba kuvvetle darp edilmesi;[41] etkisiz hale getirilmiş bir göstericinin yüzüne biber gazı sıkılması;[42] polise çubuk ve sopalarla direnen göstericilere karşı ateşli silah kullanılması[43] İHAM tarafından orantısız müdahaleler olarak değerlendirilmiştir. Bu veriler ışığında, Gezi Parkı müdahaleleri esnasında yaşanan, polise direnmeyen hatta oturma eylemi yapan göstericilere karşı zor kullanılması, dağılmış gösteriler sonrası güç kullanımının devam etmesi ve kapalı mekânlara kadar yayılması olayları gereksiz ve ölçüsüz müdahaleler olarak görülmelidir. Zira kolluğun zor kullanma yetkisi gösterinin dağıtılması ile sınırlı olup, zor kullanmanın bu hedef gerçekleştikten sonra devam etmesi keyfi ve aşırı güç kullanımı olarak kabul edilmelidir.

Yine PVSK'ya göre, bedeni kuvvetin yanısıra, polis "kelepçe, cop, basınçlı su, göz yaşartıcı gazlar veya tozlar, fiziki engeller, polis köpekleri ve atları ile sair hizmet araçları" vasıtasıyla maddi güç kullanmaya yetkilidir (md. 16). Bu düzenlemeden de açıkça anlaşılmaktadır ki, polisin yakma yöntemine ve sopa veya kesici aletler gibi araçlara başvurma yetkisi yoktur. Suç teşkil edecek bu gibi eylemlerin polis değil de başka

güneşin batışından bir saat önceye, kapalı yerlerdeki toplantılar saat 23.00'e kadar sürebilir."

[40] *Açık ve diğerleri/Türkiye*, no: 31451/03, 13.01.2009, par. 31-33.

[41] *Subaşı ve Çoban/Türkiye*, no: 20129/07, 09.07.2013.

[42] *Ali Güneş/Türkiye*, no: 9829/07, 10.04.2012, par. 41-43.

[43] *Evrim Öktem/Türkiye*, no: 9207/03, 04.11.2008, par. 47-53.

görevliler veya üçüncü kişiler tarafından gerçekleştirilmesi durumunda, polisin göstericileri saldırılardan koruma ve saldırganları yakalama ödevi vardır.

Gezi Parkı müdahalelerinde kolluğun maddi güç olarak kullandığı en tartışmalı araç biber gazı olmuştur. Nitekim olaylar boyunca biber gazı kullanımı sıradanlaşmış, polise mukavemet göstermeyen küçük gruplar, kapalı mekânlarda bulunan kişiler ve gösteriye katılmayan kimseler dahi biber gazına maruz kalmıştır. Biber gazının aşırı ve hedef gözeterek kullanılması sonucu çok sayıda kişi ağır şekilde yaralanmış veya sakat kalmıştır. Yakın tarihli İHAM kararlarının da vurgu yaptığı gibi Türkiye'de biber gazının toplumsal olaylarda kullanılma şekli birçok hak ihlaline neden olmaktadır.[44] *Ali Güneş* vakasında polis tarafından yakalanmış bir göstericinin yüzüne biber gazı sıkılması, [45] *Abdullah Yaşa ve diğerleri* vakasında şiddet içeren bir gösteriye biber gazıyla müdahale sırasında gaz fişeğinin bir göstericiyi kafasından yaralaması[46] ve *İzci* vakasında barışçıl göstericilere karşı yoğun miktarda biber gazı kullanılması[47] İHAS md. 11'in ve/veya md. 3'ün (işkence ve kötü muamele yasağı) ihlali sonucunu doğurmuştur. Bu başvurularda ihlale neden olan müdahalelerin hepsi Gezi Parkı olaylarında sıklıkla yaşanmıştır. Dolayısıyla salt biber gazı kullanımı açısından bakıldığında dahi Gezi Parkı müdahalelerinin ciddi bir insan hakkı ihlali zinciri oluşturduğu ortadadır.

Kolluğun gereksiz ve orantısız güç kullanımı Gezi Parkı eylemlerinde yaşam hakkı ihlallerine de yol açmıştır. Öte yandan, üçüncü kişilerin göstericilere saldırıları sonucu can kayıpları ve yaralanmalar yaşanmıştır. Devlet görevlilerinin eylemleri ve ihmalleri nedeniyle sorumlu tutulabileceği bu ihlallere yenilerinin eklenmemesi için kamu makamlarının gecikmeksizin etkili bir soruşturma yürütmeleri ve sorumluların cezalandırılmasını sağlamaları gerekmektedir. Nitekim *İzci* vakasında, İHAM, aşırı güç kullanmak suretiyle göstericilere kötü muamelede bulunan güvenlik güçlerinin kask numaralarını gizlediklerini, bu nedenle teşhis edilmelerinin uzun zaman aldığını ve sonuçta ceza davasının zaman aşımından düştüğünü belirterek etkili soruşturma yükümlülüğünün Türkiye tarafından ihlal edildiğine karar vermiştir. Mahkeme, bu vesileyle, kötü muamele vakalarında zaman aşımının işlememesi ve şüpheli ve zanlı polislerin soruşturma ve ceza davası süresince görevden alın-

[44] Bkz. İzzet Mert Ertan, "Toplumsal Olaylara Müdahalede Biber Gazı Kullanılmasının Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Uygunluğu", MHB, Yıl 32, Sayı 1, 2012, s. 63 vd.; Çiğdem Sever, "AİHM'in Temmuz 2013 Tarihli Üç Kararı Üzerine", Güncel Hukuk, Eylül 2013/9 – 117, s. 36-37.

[45] *Ali Güneş/Türkiye*.

[46] *Abdullah Yaşa ve diğerleri/Türkiye*, no: 44827/08, 16.07.2013.

[47] *İzci/Türkiye*, no: 42606/05, 23.07.2013.

ması gerektiğini ifade etmiştir.[48] Kişilerin yaşam hakkına ve vücut bütünlüğüne yönelik müdahalenin güvenlik güçlerince ve görev sırasında gerçekleşmesi durumunda sorumluların cezalandırılması yükümlülüğü İHAM kararlarında özel bir önem kazanmıştır. Bunun nedeni, Mahkeme'ye göre, halkın güvenini ve hukuk devletine bağlılığını zedelememek ve kamu görevlilerinin yasa dışı eylemlere destek verdiği veya bu eylemleri hoş gördüğü izlenimini yaratmamaktır.[49] İHAM, bu doğrultuda, gösterilere müdahale sırasında orantısız güç kullanarak göstericilerin ölümüne sebebiyet veren güvenlik görevlilerinin "meşru müdafaa" ve "meşru müdafaada sınırın aşılması" hükümlerinin seferber edilmesi suretiyle cezasız bırakılmasını yaşam hakkından kaynaklanan pozitif yükümlülüklerin ihlali olarak değerlendirmektedir.[50]

Türkiye'de toplantı ve gösteri yürüyüşlerine müdahale sonucu meydana gelen ihlaller o denli ciddi bir boyuta ulaşmıştır ki, İHAM, *İzci* kararında İHAS md. 46 (Mahkeme kararlarının bağlayıcılığı ve icrası) uyarınca bir dizi tespitte bulunmuş, ihlallerin tekrarlanmaması için alınacak tedbirler konusunda kamu makamlarını harekete geçmeye davet etmiştir. Mahkeme tarafından yapılan başlıca tespitler şunlardır: Türkiye'ye karşı yapılan kırktan fazla başvuruda, güvenlik güçlerinin gösterilere şiddetle müdahale etmesi sonucu İHAS md. 3'ün ve/veya md. 11'in ihlal edildiğine hükmedilmiştir; bu vakaların ortak noktası polis güçlerinin barışçıl gösterilere karşı hoşgörülü yaklaşamamaları ve bazı durumlarda biber gazı kullanımı dâhil olmak üzere zor kullanma yoluna acele/erken başvurmalarıdır; yirmiden fazla başvuruda, gösteriler sırasında güvenlik güçlerinin göstericilere karşı kötü muamelede bulunduğu iddiaları üzerine etkili bir soruşturma yürütülmediğine karar verilmiştir; Temmuz 2013 itibarıyla toplantı ve gösteri hakkına ve/veya gösterilerin zor kullanılarak dağıtılmasına ilişkin yüz otuz başvuru karara bağlanmayı beklemektedir.[51] Bu verilerin Türkiye'de "sistematik" bir sorunun varlığına işaret ettiğini belirten İHAM, söz konusu ihlallerin tekrar yaşanmaması için tedbir alınması gerektiğini vurgulamıştır. Alınacak tedbirler arasında ise özellikle polislerin görevlerini ifa ederken İHAS md. 3'e ve md. 11'e uygun davranmalarının sağlanması; yargı organlarının, İHAS md. 3 gereği, rütbeli güvenlik görevlilerinin de eylemlerinden sorumlu tutulabilmesine imkân verecek şekilde, kötü muamele savları üzerine etkili soruşturmalar yürütmesi; gösterilere müdahale edilirken göstericilere ve bilhassa şiddete başvurmayanlara karşı güç ve biber gazı gibi silahların kullanımına ilişkin daha açık ve koruyucu kuralların be-

[48] *İzci/Türkiye*, par. 69 vd.

[49] *Evrim Öktem/Türkiye*, par. 55.

[50] *Evrim Öktem/Türkiye*, par. 55-56; *Aydan/Türkiye*, no: 16281/10, 12.03.2013, par. 93-103.

[51] *İzci/Türkiye*, par. 95-97.

lirlenmesi yer almaktadır.[52] Mahkeme, *Abdullah Yaşa ve diğerleri* kararında da biber gazı kullanımındaki sorunlara değinmiş, ölüm ve yaralanma risklerinin en aza indirilmesi için Türkiye'nin daha detaylı bir mevzuat hazırlayarak mevcut güvenceleri güçlendirmesi gerektiğini dile getirmiştir.[53]

Bu açıklamalar temelinde son bir değerlendirme yapmak gerekirse, İHAM tarafından saptanan sorunların ve ihlal kaynağı olarak görülen eylem ve ihmallerin Gezi Parkı müdahaleleri boyunca toplu halde tekrarlandığı söylenebilir. Bu durum, bir yandan sistematik ihlaller zincirine büyük bir halka daha eklenmesine neden olmuş; öte yandan Gezi Parkı müdahalelerinin Türkiye'nin insan hakları serüveninde bir parantez değil süregelen bir geleneğin parçası olduğunu göstermiştir.

III. Söylemler: Demokrasi ve Hukuk Devletinin Zorlu Sınavı

Gezi Parkı olaylarını bütünlüğü içerisinde değerlendirebilmek için eylemler süresince siyasi iktidar ve yöneticiler tarafından kullanılan dilin de irdelenmesi bir zorunluluktur. Nitekim başvurulan söylemler birçok demokratik değerle çelişmiş ve bazı temel hakların kullanılmasını dolaylı bir şekilde engellemiştir. Devlet görevlilerinin sözlerinin çoğu zaman hukuki değil de siyasi bir bağlamda sarf edilmiş olması ve söz sahiplerinin çoğunlukla "siyasetçi" olması hukuki bir değerlendirme yapılmasına engel değildir. Gösterileri organize edenlerin açıklamaları, göstericilerin taşıdıkları pankartlar ve kullandıkları sloganlar eylemler bütününün demokratik meşruiyetinin ve hukuka uygunluğunun sorgulanmasında bir veri olarak kabul ediliyorsa, siyasi iktidarın eylemlere ve eylemcilere karşı kullandığı dilin de aynı bağlamda ele alınması gereklidir.

Toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkı ifade özgürlüğünün kolektif bir şekilde kullanılması veya özel bir biçimi olarak da tanımlanabilir.[54] Dolayısıyla bu hakkın kapsamının ve sınırlarının belirlenmesinde İHAM'ın ifade özgürlüğüne ilişkin içtihadı önemli bir rol oynamaktadır. *Handyside* kararı ile temelleri atılan bu içtihadın altını çizdiği ilk prensip ifade özgürlüğünün sadece toplumda iyi karşılanan veya zararsız olarak algılanan fikirleri değil, aynı zamanda devleti veya toplumun bir kesimini inciten, kaygılandıran veya şoke eden görüş ve düşünceleri de kapsadığıdır.[55] Demokratik toplum idealinin gerçekleşmesinde olmazsa olmaz bir unsur olan siyasi ifade özgürlüğü ise söz konusu içtihat içeri-

[52] *İzci/Türkiye*, par. 98-99.

[53] *Abdullah Yaşa ve diğerleri/Türkiye*, par. 61.

[54] Bkz. Ziya Çağa Tanyar, a.g.m., s. 598.

[55] *Handyside/Birleşik Krallık*, no: 5493/72, 07.12.1976, par, 49.

sinde ayrı bir yere sahiptir.[56] İktidarların halk tarafından denetlenmesinde en önemli araç olan ve doğal olarak iktidarı eleştirme hakkını da içeren siyasi ifade özgürlüğü bir yurttaşlık görevi olarak da kabul edilmektedir.[57] İHAM'ın ifade, örgütlenme ve gösteri özgürlüklerini demokratik toplumların dayandığı ana değerler olarak görmesinin arkasında tam da bu aktif yurttaşlık anlayışı yatmaktadır.

İHAM'ın savunuculuğunu yaptığı insan hakları ideolojisinin işaret ettiği demokratik sistemin üç ögesi "çoğulculuk", "hoşgörü" ve "açık fikirlilik"tir.[58] Öyle ki, bunlar olmaksızın demokratik toplumdan söz etmek mümkün değildir.[59] Siyasi ifade özgürlüğünün üst düzeyde kullanıldığı Gezi Parkı eylemleri çoğulcu demokrasinin Türkiye'de hatırı sayılır bir gelişim çizgisi yakaladığını göstermiştir. Farklı görüşlerin ve taleplerin bir arada ve meşru yöntemlerle dile getirildiği bu çok seslilik süreci ne var ki siyasi iktidar tarafından çoğulcu demokrasinin bir gereği olarak değil, demokrasi karşıtı bir hareket olarak nitelendirilmiştir. Bu yaklaşımın arkasında yatan esas neden ise Gezi Parkı'nı korumak amacıyla başlayan eylemlerin kısa sürede "siyasi iktidarın eleştirisi" ortak noktasında birleşen toplumsal bir muhalefete dönüşmesidir. Eleştirilerin zaman zaman sertleşmesi ve iktidarı rahatsız etmesi çoğulcu demokrasilerde olağan karşılanması gereken bir durumdur. Oysa siyasi iktidarın Gezi Parkı eylemlerine ilk tepkisi "sandık" ve "milli irade" söylemini öne sürmek olmuştur. Bu söylem çoğulcu ve katılımcı demokrasiyle iki açıdan uyuşmamaktadır: İlk olarak, seçimle iş başına gelmiş siyasi iktidarın temsil ettiği milli irade, doğal olarak, iktidara muhalif göstericileri de kapsamaktadır. Dolayısıyla, gösterileri milli iradeye karşı gelişen bir hareket, göstericileri ise "marjinal" olarak nitelemek milli iradenin "çoğunluğun iradesi" olarak algılandığını ortaya koymaktadır. İkinci olarak, göstericilerden tepkilerini sokaklarda değil de sadece sandıklarda göstermelerini istemek, salt seçime dayalı, biçimsel bir demokrasi modelinin savunulduğu anlamına gelmektedir. Yurttaşların siyasal hayata katılımını belirli aralıklarla oy kullanmadan ibaret gören bu söylem, yöneticilerin siyasi sorumluluklarının en alt seviyede olduğu ve günümüzde geçerliliğini yitirmiş işlevsiz bir demokrasi anlayışına tekabül etmektedir. Gezi Parkı eylemlerinin demokrasinin ve çoğulculuğun

[56] Bkz. Ulaş Karan, "İfade Özgürlüğü Hakkı", in Sibel İnceoğlu (ed.), İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa. Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Kapsamında Bir İnceleme, Beta, İstanbul, 2013, s. 359-360.

[57] *Ibid*.

[58] Bu konuda bkz. Sibel İnceoğlu, "İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Çoğulculuk", *in Çoğulcu Demokrasi Çoğunlukçu Demokrasi ve İnsan Hakları Toplantısı*, TBB Yayınları, Ankara, 2010, s. 83-129.

[59] *Handyside/Birleşik Krallık*, par. 49.

bir göstergesi olduğu yönündeki iktidar kanadından gelen tek açıklamanın yabancı bir yayın organı aracılığıyla ve Avrupa Birliği'ne hitaben yapılmış olması "biçimsel demokrasi" ve "siyasi sorumsuzluk" tespitleriyle her yönden örtüşmektedir.[60]

Demokrasi açısından sorunlu bir başka söylem, Gezi Parkı'nın yıkılıp yerine Topçu Kışlası'nın yeniden inşası kararının düzenlenecek bir plebisit ile halka sorulacağı, bu yönteme karşı çıkanların ise demokrat olarak nitelendirilemeyeceği ifadeleridir. Anayasa hukukunda plebisit yöntemi referandumun amacından saptırılmış şekli olarak kabul edilmektedir. Nitekim plebisit olarak nitelendirilen halk oylamaları, alınacak bir karar konusunda halkın görüşüne başvurmaktan ziyade, alınmış bir kararın karar sahibinin nüfuzu vasıtasıyla halka onaylatılarak meşruiyet kazanması şeklinde gerçekleşmektedir.[61] Demokrasiler açısından menfi bir anlam taşıyan plebisit kavramının, sehven de olsa, demokrasinin araçlarından biri olarak sunulması katılımcı demokrasi kültürünün zayıflığına işaret etmektedir. Öte yandan plebisit yerine referandum veya halk oylaması terimlerinin kullanılması da Gezi Parkı özelinde bu saptamayı haksızlaştırmamaktadır. Hiç kuşku yok ki, bir doğrudan ya da yarı doğrudan demokrasi aracı olarak referandum halkın yönetime dâhil olmasını sağlayan önemli bir kurumdur. Ancak bu kurumun katılımcı demokrasiye hizmet edebilmesi için referandum öncesi sürecin de halkın katılımına açık olması gerekmektedir. Örneklemek gerekirse, Fransa'da çevreye etki eden bir yapım veya düzenleme projesi söz konusu olduğunda ilk etapta kamuoyu araştırması yoluyla halkın bilgilendirilmesi ve görüş ve eleştirilerinin alınması; büyük projelerde ise bağımsız bir idari kuruluşun yönetiminde gerçekleşecek geniş çaplı bir kamusal tartışma/münazara ortamının yaratılmasıyla halkın katılımı sağlanmaktadır.[62] Bu prosedürün amacı proje henüz şekillenmeden farklı görüş ve önerileri dikkate almak ve bu sayede birden fazla seçenek arasında seçim yapma şansını yaratmaktır. Böylece referandumda oya sunulan proje oy kullanacak kimselerin katılımıyla son halini almış olacaktır. Dolayısıyla, Topçu Kışlası örneğinde olduğu gibi, gerekli katılım sağlanmadan hazırlanmış ve yerel ölçekten çıkarak merkezi yönetimin kararlılıkla savunduğu siyasi bir mesele halini almış bir projenin son aşamada halkın

[60] Bkz. Egemen Bağış, "Turkey's Democratic Path", The New York Times, 29.07.2013. http://www.nytimes.com/2013/07/30/opinion/global/turkeys-democratic-path.html?_r=1& (05.09.2013)

[61] Raymond Guillien et Jean Vıncent (dir.), *Lexique des termes juridiques*, 14e éd, Dalloz, Paris, 2003, s.436. Ayrıca bkz. Serra Akyüz, "Plebisite Meyyalim Vallahi Dertten", Güncel Hukuk, Ağustos 2013/8 – 116, s. 34.

[62] Bkz. Agathe Van Lang, *Droit de l'environnement*, 2e éd, PUF, Paris, 2007, s. 245 vd.

onayına sunulmasını bir katılımcı demokrasi uygulaması olarak göstermek mümkün görünmemektedir.

Kendilerine yöneltilen eleştirilere cevap vermek şüphesiz siyasal iktidar temsilcilerinin hakkıdır. Bu hak Gezi Parkı olayları boyunca mitingler, basın açıklamaları, deklarasyonlar ve televizyon röportajları aracılığıyla sıkça kullanılmıştır. Ne var ki İHAS md. 10/2'nin de vurgu yaptığı gibi ifade özgürlüğünün kullanılması birtakım "görev" ve "sorumluluğu" beraberinde getirmektedir. Söz sahiplerinin seçilmiş kişiler ve/veya siyasi parti temsilcileri olması durumunda sorumlu davranma ödevi ayrı bir önem arz etmektedir. Zira bu konumdaki kişiler, toplumu etkileme, toplumun düşünce ve eylemlerine yön verme konusunda sıradan yurttaşlara oranla çok daha fazla güç sahibidirler. Söz konusu görev ve sorumluluk bilincinin bir gereği olarak, toplumsal muhalefetin yükseldiği dönemlerde, iktidar mensupları toplumdaki gerilimi yatıştırmalı, kutuplaşmayı önlemeli ve gösterilere karşı gelişen tepkinin hoşgörü sınırları içerisinde kalmasını sağlamalıdır. Bu açıdan bakıldığında, doğruluğu ispatlanmadığı için asılsız iddialar olarak nitelendirilebilecek, göstericilerin ibadethanelerde içki içtikleri veya başörtülü bir kadını kıyafeti nedeniyle darp ettikleri yönündeki beyanlar, dini değerlerin kullanılması suretiyle gösteri hakkını kullanan yurttaşlara karşı toplumun bir kesiminin kışkırtılması sonucunu doğuracak ve sorumlu davranma yükümlülüğüyle bağdaşmayacaktır. Öte yandan, iktidardaki siyasi partiye oy veren kitlenin evinde zor tutulduğu veya "tencere/tava eylemi" yapanların komşuları tarafından ihbar edilmesi gerektiği yönündeki açıklamaların da toplumsal hoşgörüyü dışlayan, toplumdaki kutuplaşmayı ise artıran bir etki yaratacağı kabul edilmelidir.

Gezi Parkı eylemleri süresince iktidarın kullandığı dil konusunda sorgulanması gereken bir başka husus şiddet eylemlerine karşı geliştirilen söylemdir. Polis müdahalesinin yanısıra üçüncü kişilerin saldırılarının da can kaybına ve yaralanmalara yol açtığı durumlarda siyasi iktidarın birincil görevi şiddeti kesin bir dille kınamak ve göstericileri saldırılara karşı koruyacak tedbirleri almak olmalıdır. Demokratik bir hukuk devletinde zor kullanma yetkisi güvenlik güçlerinin tekelinde olduğundan, üçüncü kişilerin şiddete başvurması suç olarak kabul edilmeli ve hiçbir koşulda meşru gösterilmemelidir. Bu bağlamda, "şiddete başvuran şiddet görür" şeklinde şiddeti haklılaştıran veya mazur gösteren açıklamalar hukuk devleti ilkesiyle bağdaşmayacağı gibi ciddi insan hakları ihlallerine zemin hazırlayacaktır. Güvenlik güçlerinin gereksiz, orantısız ve/veya kanunsuz güç kullanımını haklı gösteren söylemlerin de aynı sonuçları doğuracağı ortadadır. İHAM içtihadına aykırı bir şekilde gerçekleşen ve kayıt altına alınmış çok sayıda polis müdahalesine rağmen, herhangi bir ayrım yapılmaksızın güvenlik güçlerinin "destan yazdığı" yönündeki beyanların başka hak ihlallerine kapı aralayacağı, güvenlik güçlerini Anayasa'ya ve İHAS'a aykırı davranmaya teşvik edeceği, gös-

tericilerin can güvenliğini tehlikeye atacağı unutulmamalıdır. Bu ve benzeri söylemlerin bir başka sonucu ise zor kullanma yetkisini kanunlara aykırı şekilde kullanan kolluk güçlerinin cezalandırılmayacağı yönünde kollukta ve toplumda yaygın bir algının oluşmasıdır. Yurttaşların hukuk devletine olan inancını zedeleyecek bu durum öte yandan gösteri hakkı, kötü muamele yasağı ve yaşam hakkı gibi temel hak ve güvencelerin de anlamını yitirmesine neden olacaktır.

Siyasi iktidarın söylemlerinin insan haklarına dayalı demokratik hukuk devleti ilkeleriyle açık bir şekilde çeliştiği son bir husus Gezi Parkı eylemlerinin kategorik olarak "suç", göstericilerin ise peşinen "suçlu" ilan edilmesidir. Eylemlere katılanların "Hükümeti ortadan kaldırmaya veya görevlerini yapmasını engellemeye teşebbüs" suçundan yargılanması gerektiği ve belirli bir saatten sonra Taksim Meydanı'nda bulunacak kişilerin "terör örgütü mensubu" muamelesi göreceği yönündeki açıklamalar bu konuda akla ilk gelen örneklerdir. Bu ve benzeri ifadeler hukuk devletinin temel ilkelerinden biri olan masumiyet karinesiyle bağdaşmayacağı gibi toplantı ve gösteri hakkının kullanımını da herhangi bir yasal dayanak olmaksızın sınırlandıracaktır. Nitekim bu ifadeler anayasal haklarını barışçıl bir şekilde kullanmak isteyen kişiler tarafından bir nevi "gözdağı" olarak algılanacak ve söz sahiplerinin konumu dikkate alındığında özgürlüklerin kullanımı üzerinde caydırıcı bir etki yaratacaktır.

Sonuç

Bu çalışma Gezi Parkı olaylarının demokrasi ve insan hakları açısından ortaya çıkardığı sorunların sadece birkaçı üzerinde yoğunlaşmıştır. Yerel bir mesele olan Taksim Gezi Parkı'nın akıbeti konusunda yerel yönetimden ziyade merkezi yönetimin tutumunun belirleyici olması, haber alma hakkı ve olaylar süresince medyanın genel tavrı, sosyal medya özgürlükleri, sağlık hakkı, gözaltı ve tutuklama uygulamaları, kadın göstericilere karşı cinsiyetçi muamele ve saldırılar gibi daha birçok konu siyaset bilimi ve hukukun farklı kolları düzleminde ayrı çalışmalar gerektirecek derecede önemli sorunların varlığına işaret etmiştir. Bununla birlikte, nihai değerlendirmenin Taksim Yayalaştırma Projesi'nin iptaline[63] ve bazı göstericilerin ve güvenlik görevlilerinin yargı-

[63] Gezi Parkı protestoları devam ederken İstanbul 6. İdare Mahkemesi, 31.05.2013 tarihinde, Gezi Parkı'nın yıkılıp yerine Topçu Kışlası'nın yapılmasını öngören Koruma Varlıkları Yüksek Kurulu kararının yürütmesinin durdurulmasına karar vermiştir. Kültür ve Turizm Bakanlı'ğının itirazı üzerine aynı Mahkeme 19.06.2013'te yürütmenin durdurulması kararını yinelemiştir. Bakanlığın ikinci itirazı üzerine İstanbul Bölge İdare Mahkemesi yürütmenin durdurulması kararını 17.07.2013'te kaldırmıştır. Esasa ilişkin hüküm henüz verilmemiştir. Öte yandan, 06.06.2013 tarihinde

lanmasına ilişkin hukuki süreç tamamlandığında yapılması kaydıyla, Gezi Parkı olaylarından demokrasi ve insan hakları açısından birtakım sonuçlar çıkarılabilir.

Gezi Parkı olaylarının işaret ettiği ilk gerçek Türkiye'deki demokrasi anlayışı ve uygulamasının çoğulculuğu ve katılımı dışlayan bir yapıda olduğudur. Çok sesliliğin bir göstergesi olarak algılanması gereken sokak protestolarına karşı "tahammül" ve "hoşgörü" gösterilmemesi ve halkın bu protestolar ekseninde ayrıştırılması demokratikleşmenin önünde aşılması güç bir engel oluşturacaktır. Öte yandan yurttaşların kendilerini ilgilendiren kararlarda rol alma taleplerinin şiddetle bastırılması demokrasiye olan inancı azaltacak ve demokrasi dışı düşünce ve araçların benimsenmesini kolaylaştıracaktır. Modern demokrasilerin içinde bulunduğu bu güven krizinin aşılmasında çevre ve kentli haklarının geliştirilmesi en etkili yol olarak kabul edilmelidir. Bu doğrultuda, Aarhus Sözleşmesi'nin Türkiye tarafından imzalanması ve Sözleşme'de yer alan katılım mekanizmalarının gecikmeksizin hayata geçirilmesi Gezi Parkı olaylarından demokratikleşme yönünde çıkarılabilecek en somut ödev olarak görünmektedir.

Türkiye'de hâkim olan temel hak ve özgürlükler anlayışının köklü bir değişimden geçmesi gerektiği Gezi Parkı olaylarının açıkça ortaya koyduğu bir başka gerçektir. En temel anayasal hakların kullanımının devlet makamlarınca kararlılıkla engellendiği bu süreçte demokrasilerde özgürlüğün kural, yasakların ise istisna olduğu ilkesi göz ardı edilmiştir. Öte yandan, yukarıda değinilen İHAM içtihadına ve Mahkeme'nin doğrudan Türkiye'yi hedef alan uyarılarına rağmen yoğun ve sürekli hak ihlallerinin yaşanması, uluslararası insan hakları hukukunun özümsenmediğini göstermiştir. İktidar mensuplarının ve yöneticilerin sorumlu ve özgürlükçü bir dil kullanmaları, güvenlik güçlerinin AY md. 137 gereği kanunsuz ve konusu suç teşkil eden emirleri yerine getirmemeleri, Anayasa'ya, İHAS'a ve İHAM içtihadına uygun davranmaları, yargı organlarının ise AY md. 90/5 uyarınca uluslararası insan hakları normlarına öncelik tanımaları, suç işleyen kişileri cezasız bırakmamaları ve insan hakları hukukunun amacına uygun olarak devleti değil bireyi koruyucu yorum geliştirmeleri benzer ihlallerin tekrarlanmaması bakımından son derece önemlidir. Anayasa şikayeti yolunun açılmasıyla Anayasa Mah-

İstanbul 1. İdare Mahkemesi Taksim Meydanı "Yayalaştırma Projesi"ne ilişkin 1/5000 Ölçekli Nazım ve 1/1000 ölçekli Uygulama İmar Plânının iptali yönünde karar almıştır. Gezi Parkı'na ilişkin düzenlemeleri de kapsayan "Yayalaştırma Projesi"nin iptal edilmesi sonucu Gezi Parkı'nın muhafaza edilmesi hukuki bir zorunluluk halini almıştır. Bu konuda bkz. İbrahim Ö. Kaboğlu,, "İdare, mahkeme kararına uymak zorunda (mı?)", Birgün, 25.07.2013. Söz konusu iptal kararı için bkz. Güncel Hukuk, Ağustos 2013/8 – 116, s. 64-65.

kemesi'nin de muhtemelen dâhil olacağı yargı sürecinin bu yönde işlemesi insan hakları kültürünün olgunlaşmasına katkı sağlayacaktır.

Son olarak, Gezi Parkı olayları demokratik ve özgürlükçü bir anayasaya olan ihtiyacı güçlü bir şekilde bir kez daha hissettirmiştir. Her ne kadar siyasi iktidarın eylemlere karşı takındığı genel tutum böyle bir anayasanın hazırlanmasının kolay olmayacağına işaret etse de, demokrasi ve özgürlük taleplerinin geniş kitleler tarafından bir arada dile getirilmesi yeni anayasa tartışmalarının çoğulcu ve katılımcı bir ortamda gerçekleşmesi yönünde bir beklenti oluşturmuştur. Bu beklentinin gerçekleşmesi bir yandan siyasi iktidarın yükselen toplumsal muhalefeti demokratik bir kazanım olarak algılamasıyla; öte yandan barışçıl yollarla iktidarların meşruiyetini her daim sorgulayan aktif bir yurttaşlık bilincinin yerleşmesiyle mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

AKBULUT Olgun, "Toplantı ve Örgütlenme Özgürlükleri", *in* Sibel İnceoğlu (ed.), *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa. Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Kapsamında Bir İnceleme*, Beta, İstanbul, 2013, s. 381-423.

AKYÜZ Serra, "Plebisite Meyyalim Vallahi Dertten", Güncel Hukuk, Ağustos 2013/8 – 116, s. 34-35.

ALKAN Mehmet Ö., "Osmanlı'nın, Cumhuriyet'in, İslamcıların, Kemalistlerin ve Sosyalistlerin Taksim'i: Taksim'in Siyasi Tarihine Mukaddime", *Birikim*, Temmuz-Ağustos 2013, 291-292, s. 146-152.

BECERİK Arzu Sun, "İHAM, DİSK/KESK C. Türkiye: 1 Mayıs Kararı. İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Emsal Bir Kararla Taksim Meydanı'nın 1 Mayıs Alanı Olduğuna Hükmetti", AYHD, Cilt: 2, Sayı: 3, Yıl: 2013, s. 165-181.

ÇELEBİ Aykut, "Doğrudan Demokrasi ya da Temsili Hükümet Modelinin Demokratikleştirilmesi Üzerine", *in* Ece Göztepe, Aykut Çelebi (ed.), *Demokratik Anayasa. Görüşler ve Öneriler*, Metis, İstanbul, 2012, s. 467-497.

DUYMAZ Erkan Duymaz, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Çevrenin Korunmasına Katkısı", İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, No: 47, Ekim 2012, s. 121-160.

EROĞUL Cem, *Devlet Yönetimine Katılma Hakkı*, 2. Baskı, İmge, İstanbul, 1999.

ERTAN İzzet Mert, "Toplumsal Olaylara Müdahalede Biber Gazı Kullanılmasının Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne Uygunluğu", MHB, Yıl 32, Sayı 1, 2012, s. 51-69.

GUILLIEN Raymond, VINCENT Jean (dir.), *Lexique des termes juridiques*, 14e éd, Dalloz, Paris, 2003.

GÜLER Mahmut, " Kentsel Haklar ve Kente Karşı Suç: Haklar ve Yükümlülükler", *in* Selda Çağlar (ed.), *Disiplinlerarası Yaklaşımla İnsan Hakları*, Beta, İstanbul, 2010, s. 385-422.

GÜNEŞ Ahmet, "Aarhus Sözleşmesi Üzerine Bir İnceleme", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. XIV, 2010, S.1, s. 299-333.

İNCEOĞLU Sibel, "İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi Kararlarında Çoğulculuk", *in Çoğulcu Demokrasi Çoğunlukçu Demokrasi ve İnsan Hakları Toplantısı*, TBB Yayınları, Ankara, 2010, s. 83-129.

KABOĞLU İbrahim Ö., *Çevre Hakkı*, İletişim Yayınları (Yeni Yüzyıl Kitaplığı - Cep Üniversitesi), 1992.

KABOĞLU İbrahim Ö., *Özgürlükler Hukuku*, 6. Baskı, İmge, İstanbul, 2002.

KABOĞLU İbrahim Ö., "İdare, mahkeme kararına uymak zorunda (mı?)", Birgün, 25.07.2013.

KARAN Ulaş, "İfade Özgürlüğü Hakkı", *in* Sibel İnceoğlu (ed.), *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi ve Anayasa. Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Kapsamında Bir İnceleme*, Beta, İstanbul, 2013, 355-379, s. 359-360.

KELEŞ Ruşen, " Kent ve Çevre Haklarının Korunması Üzerine Gözlemler", AÜSBF Dergisi, Cilt 49, Sayı 3, 1994, s. 275-281.

KELEŞ Ruşen, ERTAN Birol, *Çevre Hukukuna Giriş*, İmge, İstanbul, 2002.

KURTOĞLU Nilgün, "Gezi ve Demokratik Hesap Verebilirlik", Güncel Hukuk, Temmuz 2013/7 – 115, s. 14-17.

PEKTAŞ Ethem Kadri, AKIN Fehmi, "Avrupa Kentsel Şartları Perspektifinde Bir Kentli Hakkı Olarak 'Katılım Hakkı' ve Türkiye", Afyon Kocatepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, C. XII, S. II, 2010, s. 23-49.

SEVER Çiğdem, "AİHM'in Temmuz 2013 Tarihli Üç Kararı Üzerine", Güncel Hukuk, Eylül 2013/9 – 117, s. 36-37.

SUDRE Frédéric, *Droit européen et international des droits de l'homme*, 9e éd., PUF, Paris, 2008.

ŞİRİN Tolga, *30 Soruda Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hakkı*, On İki Levha yayınları, İstanbul, 2013.

TANYAR Ziya Çağa, "Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hakkı", AÜHFD, 60 (3), 2011, s. 593-633.

TURGUT Nükhet, ""Gezi Parkı" Muhalefeti ve Çevreci Demokrasi", http://acikarsiv.atilim.edu.tr/browse/731/Gezi%20Parki_ 05.07.2013.pdf (01.10.2013).

TURGUT Nükhet, *Çevre ve Yurttaşlar (Yurttaşların Çevrenin Korunmasındaki Rolü)*, Savaş yayınları, Ankara, 1993.

UYGUN Oktay, *Demokrasinin tarihsel, felsefi ve ahlaki boyutları*, İnkılap, İstanbul, 2003.

VAN LANG Agathe, *Droit de l'environnement*, 2e éd, PUF, Paris, 2007.

YAVUZ Bülent, "Çoğulcu Demokrasi Anlayışı ve İnsan Hakları", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C. XIII, 2009, S.1-2, s. 283-302.

YURTCANLI DUYMAZ Seda, "Çevre Örgütlerinin Çevresel Yönetime Katılma Sürecinde Dayandığı Haklar", Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Temmuz-Ağustos 2013, Sayı: 107, s. 173-198.